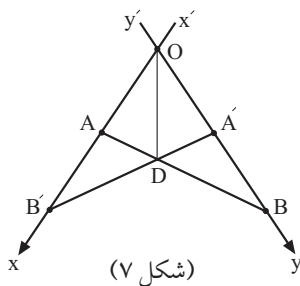

یک به یک بین x و y است و اگر به x یک مقدار بدهیم، برای y تنها یک مقدار حاصل می‌شود، اما اگر به y یک مقدار نسبت بدهیم، برای x سه مقدار حاصل می‌شود. مثلاً اگر به y عدد ۱ را نسبت بدهیم، برای x سه مقدار حاصل می‌شود، زیرا معادله‌ی $x^3 = 1$ ، سه جواب دارد. یک جواب $x = 1$ است و دو جواب دیگر، جواب‌های معادله‌ی $x^2 + x + 1 = 0$ هستند. دو جواب معادله‌ی اخیر مختلط هستند. در معادله‌ی ۶، دو متغیر x و y اعداد حقیقی‌اند، زیرا هر دو اندازه‌های جبری دو بردار روی دو محورهای $x'x$ و $y'y$ هستند. با توضیحات یاد شده می‌گوییم که تنها صورت برای معادله‌ی ۵، همان معادله‌ی ۶ است.

دستور فشرده برای محاسبه‌ی نیم‌سازهای داخلی و خارجی

دو محور $x'ox$ و $y'oy$ و خط OD نیم‌ساز زاویه‌ی xoy را در نظر می‌گیریم (شکل ۷). نقطه‌ی دل‌خواه A را روی محور $x'ox$ در نظر می‌گیریم و آن را به نقطه‌ی D وصل می‌کنیم. نقطه‌ی برخورد خط AD و محور $y'oy$ را B می‌نامیم. اندازه‌های جبری دو بردار $\vec{OA}$ و $\vec{OB}$ را روی محورهای $x'x$ و $y'y$ به ترتیب x و y می‌نامیم. چون به هر نقطه‌ی A از محور $x'x$ یک و تنها یک نقطه از محور $y'y$ نسبت داده می‌شود و برعکس، پس بین دو متغیر x و y رابطه‌ی یک به یک

$$f(x, y) = 0 \quad (5)$$

وجود دارد. معادله‌ی ۵ (در مقاله‌ی شماره‌ی قبل) به صورت زیر است:

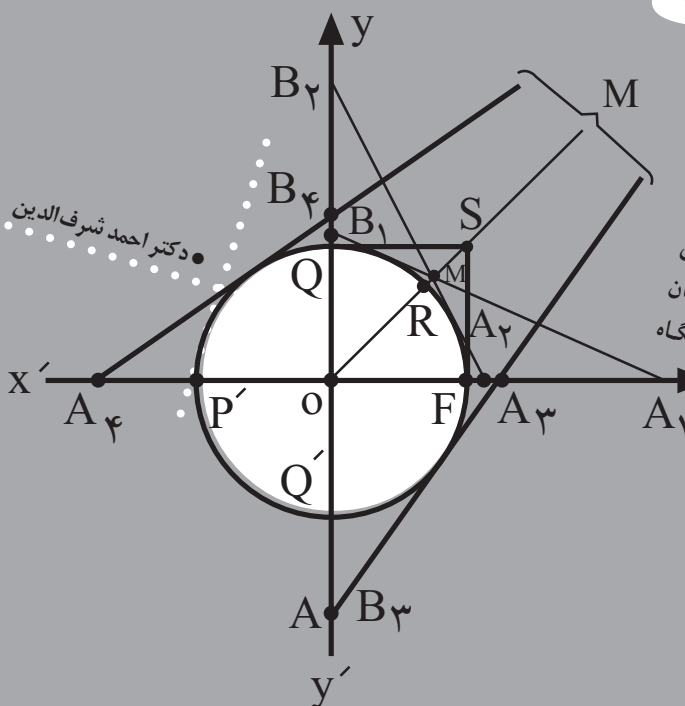
$$axy + bx + cy + d = 0 \quad (6)$$

توجه شود که در رابطه‌ی ۶، x و y دو عدد حقیقی‌اند، زیرا هر دو اندازه‌های جبری دو بردار روی محورهای $x'x$ و $y'y$ هستند. بنابراین نباید چنین تصور شود که رابطه‌ی $y = x^3$ ، رابطه‌ی

حل هندسی چند معادله (۲)

اشاره

در شماره‌ی قبل چند معادله را به کمک هندسه حل کردیم. اینک در ادامه‌ی مقاله‌ی قبل ابتدا دستور فشرده برای محاسبه‌ی نیم‌سازهای داخلی و خارجی مثلث را بیان می‌کنیم. سپس به حل هندسه‌ی دستگاه معادلات می‌پردازیم.

اکنون ضریب‌های معادله ی ۶ را تعیین می‌کنیم:

(الف) اگر نقطه ی A بر نقطه ی O منطبق شود، آن‌گاه نقطه ی B بر نقطه ی O منطبق می‌شود. پس اگر در معادله ی ۶، مقدار x برابر صفر شود، آن‌گاه مقدار y مساوی صفر می‌شود. از این مطلب نتیجه می‌شود که $d = 0$ و لذا معادله ی ۶ به صورت زیر است:

$$axy + bx + cy = 0 \quad (۷)$$

(ب) اگر بر محور $y'y$ نقطه ی A' را چنان اختیار کنیم که $\overline{OA'} = \overline{OA}$ باشد و نقطه ی برخورد خط DA' را با محور $x'x$ به B' نمایش دهیم، چنین داریم $\overline{OB'} = \overline{OB}$ نتیجه می‌شود که در رابطه ی ۶، $b = c$ است. با توجه به تساوی اخیر، رابطه ی ۶ به صورت زیر است:

$$axy + b(x + y) = 0 \quad (۸)$$

رابطه ی ۸ را می‌توان به صورت زیر نوشت:

$$\frac{1}{x} + \frac{1}{y} = -\frac{a}{b} \quad (۹)$$

توجه: اگر دو طرف معادله ی ۸ را بر xy بخش کنیم، معادله ی ۹ حاصل می‌شود. اما بررسی بخش کردن دو طرف معادله ی ۸ بر xy باید xy مخالف صفر باشد و این شرط در مسئله ی مورد نظر برقرار است. زیرا تساوی $xy = 0$ هنگامی محقق می‌شود که x یا y یا هر دو صفر شوند. در مسئله ی مورد نظر ما، xy هنگامی صفر می‌شود که طول‌های دو ضلع OA و OB از مثلث OAB صفر باشند. اما چنین حالتی در مسئله پیش نمی‌آید، زیرا ما می‌خواهیم در مثلث OAB رابطه ی بین طول‌های دو ضلع OA و OB و طول نیم‌ساز OD را حساب کنیم. مثلی که طول‌های دو ضلع آن صفر باشند، معنی ندارد.

(پ) اکنون در معادله ی ۹، مقدار $-\frac{a}{b}$ را حساب می‌کنیم. برای این منظور، یک حالت خاص در نظر می‌گیریم. یک حالت خاص مناسب آن است که $\overline{OA} = \overline{OB}$ باشد. یک حالت خاص مناسب دیگر آن است که نقطه ی A را روی محور $x'x$ در جایی بگیریم که خط موازی Oy باشد. در این حالت، مقدار $\overline{OB}$ مساوی بی‌نهایت می‌شود.

حالت خاص اول را در نظر می‌گیریم. اگر $\overline{OA} = \overline{OB}$ باشد، تساوی ۹ به صورت زیر نوشته می‌شود:

$$\frac{2}{\overline{OA}} = -\frac{a}{b} \quad (۱۰)$$

در حالت $\overline{OA} = \overline{OB}$ مثلث OAD در رأس A قائم‌الزاویه

می‌شود و چنین داریم:

$$\overline{OA} = \frac{\overline{OD}}{\cos \frac{O}{2}} = \frac{b}{\cos \frac{O}{2}} \quad (۱۱)$$

از دو رابطه ی ۱۰ و ۱۱ نتیجه می‌شود:

$$-\frac{a}{b} = \frac{2 \cos \frac{O}{2}}{b} \quad (۱۲)$$

معادله ی ۹ با رعایت تساوی ۱۲ به صورت زیر درمی‌آید:

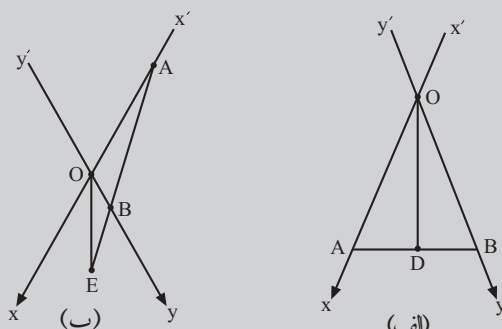
$$\frac{1}{x} + \frac{1}{y} = \frac{2 \cos \frac{O}{2}}{b} \quad (۱۳)$$

نیم‌ساز داخلی مثلث: مثلث OAB را که در آن OD نیم‌ساز داخلی است، در نظر می‌گیریم (شکل ۸-الف). در این مثلث، رابطه ی ۱۳ به صورت زیر درمی‌آید:

$$\frac{1}{\overline{OA}} + \frac{1}{\overline{OB}} = \frac{2 \cos \frac{O}{2}}{\overline{OD}}$$

نیم‌ساز خارجی مثلث: مثلث OAB را که در آن OE نیم‌ساز خارجی است، در نظر می‌گیریم (شکل ۸-ب). در این مثلث، رابطه ی ۱۳ به صورت زیر درمی‌آید:

$$\frac{1}{\overline{OB}} - \frac{1}{\overline{OA}} = \frac{2 \cos \frac{O}{2}}{\overline{OE}}$$

(شکل ۸)

حل هندسی دستگاه معادلات

در مثلث قائم‌الزاویه ی ABC که A رأس زاویه ی قائمه است، رابطه ی بین دو ضلع زاویه ی قائمه و ارتفاع AH و نیز رابطه ی بین دو ضلع زاویه ی قائمه و نیم‌سازهای داخلی و خارجی را (در این مقاله و شماره ی قبل) مطرح و اثبات کردیم. اکنون رابطه‌های یاد شده را برای حل دستگاه معادلات زیر به کار می‌بریم:

$$\begin{cases} \frac{1}{x^2} + \frac{1}{y^2} = \frac{1}{a^2} \\ \frac{1}{x} + \frac{1}{y} = \frac{1}{b} \end{cases} \quad (۱۴)$$

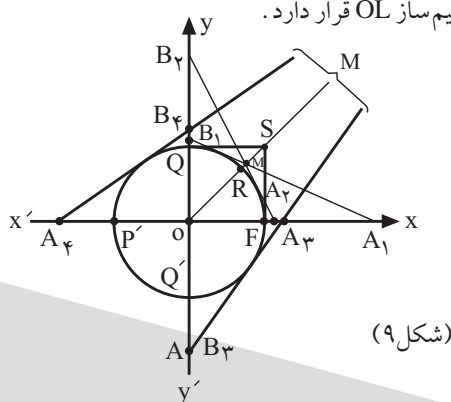
این دستگاه معادلات را در حالت $b > 0$ حل می‌کنیم. اگر $b < 0$ باشد، دو طرف معادله ی دوم را در -1 ضرب می‌کنیم و قرار می‌دهیم: $-x = X$ و $-y = Y$.

آن گاه دستگاه معادلات ۱۴ به صورت زیر درمی آید:

$$\begin{cases} \frac{1}{X^2} + \frac{1}{Y^2} = \frac{1}{a^2} \\ \frac{1}{X} + \frac{1}{Y} = \frac{1}{b} \end{cases} \quad (۱۵)$$

دستگاه معادلات (۱۵) مانند دستگاه معادلات ۱۴ است.

برای حل هندسی دستگاه معادلات ۱۴، دو محور عمود بر هم $x'ox$ و $y'oy$ را در نظر می گیریم (شکل ۹). نقاط برخورد محور $x'x$ دایره O را P و P' و نقاط برخورد محور $y'y$ دایره O را Q و Q' می نامیم. نقطه R برخورد خط OL (نیم ساز زاویه xoy) را با دایره O ، با R نشان می دهیم و نقطه S برخورد مماس های رسم شده بر دایره O در نقاط P و Q را S می نامیم. نقطه S روی نیم ساز OL قرار دارد.

(شکل ۹)

نقطه M را روی نیم ساز OL در جایی اختیار می کنیم که $\overline{OM} = \sqrt{2}b$ باشد (مقدار $\sqrt{2}b$ برای $\overline{OM}$ با توجه به دو

معادله $\frac{1}{x} + \frac{1}{y} = \frac{1}{b}$ و $\frac{1}{\overline{OA}} + \frac{1}{\overline{OB}} = \frac{\sqrt{2}}{b}$ به دست می آید.

یادآوری می کنیم که $\overline{OA}$ و $\overline{OB}$ اعداد جبری اند.

بر حسب مقدارهای $\overline{OM}$ چهار حالت پیش می آید:

(الف) اگر نقطه M بین دو نقطه R و S باشد، یعنی $a < \overline{OM} < a\sqrt{2}$ ، در این مورد از نقطه M می توان دو مماس بر دایره O رسم کرد که آن ها را A_1B_1 و A_2B_2 می نامیم. وقتی نقطه M بین دو نقطه R و S باشد، خط OM نیم ساز داخلی در دو مثلث قائم الزاویه OA_1B_1 و OA_2B_2 است. در این حالت جواب های دستگاه معادلات چنین اند:

$$\begin{cases} x = \overline{OA_1} \\ y = \overline{OB_1} \end{cases} \quad \begin{cases} x = \overline{OA_2} \\ y = \overline{OB_2} \end{cases}$$

هر دو جواب مثبت اند.

(ب) اگر نقطه M روی نیم خط باز SL قرار گیرد، یعنی: $\overline{OM} > \overline{OS}$ ، در این صورت $\overline{OM} > a\sqrt{2}$ و می توان از نقطه M دو مماس بر دایره O رسم کرد که آن ها را A_3B_3 و A_4B_4 می نامیم. جواب های دستگاه معادلات ۱۴، وقتی $\overline{OM} > a\sqrt{2}$ باشند، چنین است:

$$\begin{cases} x = \overline{OA_3} > 0 \\ y = \overline{OB_3} < 0 \end{cases} \quad \begin{cases} x = \overline{OA_4} < 0 \\ y = \overline{OB_4} > 0 \end{cases}$$

(پ) اگر $OM = a$ باشد، یعنی نقطه M روی دایره O باشد، از نقطه M تنها یک مماس بر دایره رسم می شود. (وقتی نقطه M روی پاره خط RS به سوی نقطه R بی نهایت نزدیک شود، دو نقطه A_1 و A_2 بی نهایت به هم نزدیک می شوند. پس دو مماس MA_1 و MA_2 بی نهایت به هم نزدیک می شوند. وقتی نقطه M بر نقطه R منطبق شود، مماس مضاعف داریم.) با این ملاحظات، وقتی $\overline{OM} = a$ باشد، دستگاه معادلات ۱۴ دارای جواب مضاعف زیر است:

$$\begin{cases} x = a\sqrt{2} \\ y = a\sqrt{2} \end{cases}$$

(ت) اگر $\overline{OM} = a\sqrt{2}$ باشد، یعنی نقطه M بر نقطه S قرار گیرد، چنین می گوئیم:

وقتی نقطه M به نقطه S بی نهایت نزدیک شود، آن گاه مقدار $\overline{OA_1}$ بی نهایت به a نزدیک و مقدار $\overline{OB_1}$ بی نهایت بزرگ می شود (از حیث قدر مطلق). از روی شکل نتیجه می شود:

$$x_{A_1} \rightarrow a \Rightarrow y_{B_1} \rightarrow \infty$$

$$x_{A_2} \rightarrow \infty \Rightarrow y_{B_2} \rightarrow a$$

برای دستگاه معادلات ۱۴ چنین داریم:

$$\begin{cases} x \rightarrow a \\ y \rightarrow \infty \end{cases} \quad \begin{cases} x \rightarrow \infty \\ y \rightarrow a \end{cases}$$

مسئله: معادله y زیر را حل کنید:

$$a \cos x + b \sin x = c$$

معادله را با فرض $c > 0$ حل می کنیم. اگر $c < 0$ باشد، دو طرف معادله را در -1 ضرب می کنیم تا مقدار سمت راست معادله مثبت شود.

راهنمایی برای حل. شکل ۱۰ راهنما برای حل است.

بر دو محور عمود بر هم $u'ou$ و $v'ov$ به ترتیب دو بردار $\vec{AO}$ و $\vec{OB}$ را با اندازه های جبری a و b اختیار می کنیم. نقطه C محل برخورد دایره AB به قطر AB و دایره O به مرکز A و شعاع به اندازه C است.

مقدار جواب معادله: اندازه CAO زاویه x

شرط وجود جواب: $AC \leq AB$ ، یعنی: $c^2 \leq a^2 + b^2$

